

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
(Aukštojos mokyklos
atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)

2000

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
*(Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2000

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-30-6

© Darius Staliūnas, 2000
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2000
© Lietuvos istorijos institutas, 2000

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
ĮVADAS.....	8
1832–1855 M.: VILNIAUS UNIVERSITETO UŽDARYMAS IR RUSIJOS ŠVIETIMO SISTEMOS LUOMIŠKUMAS.....	18
XIX A. 6-OJO DEŠIMTMEČIO ANTROJI PUSĖ: RUSIŠKOS AUKŠTOSIOS MOKYKLOS SUMANYMAI.....	25
Lietuvos bajorija socialinių-ekonominių ir politinių pertvarkymų akivaizdoje.....	25
Lietuvos bajorijos peticijos dėl aukštosios mokyklos įkūrimo 1855–1856 m.....	29
Aukštosios realinės mokyklos Vilniuje projektas 1857–1859 m.....	32
Vilniaus archeologijos komisija – pakopa į universitetą.....	36
1860–1861 M.: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO PRADŽIA.....	38
Tarptautinės konsteliacijos kaita ir „lenkų klausimas“.....	38
Kur turi mokytis Šiaurės Vakarų krašto jaunimas?.....	42
Politinės Lietuvos „baltųjų“ orientacijos ir „derybos“ su valdžia.....	45
Vilniau švietimo apygardos vadovybės nuostatos.....	53
1862–1863 M. SAUSIO MĖNUO: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO APOGĖJUS.....	55
Tarptautinė situacija 1861 m. pabaigoje – 1862 m. pradžioje ir „lenkų klausimas“.....	55
Viktoras Starzeński ir Vladimiras Nazimovas.....	56
Lietuvos „baltųjų“ švietimo sistemos reformavimo programa.....	59
Vilniaus generalgubernatoriaus „tautinės politikos“ receptai 1862 m. vasarą.....	64
Viktoro Starzeński veikla 1862 m. antroje pusėje.....	66
Nauja „tautinė politika“ Šiaurės Vakarų krašte 1862 m. pabaigoje – 1863 m. pradžioje?.....	70
1863–1873 M.: RUSIFIKACINIAI AUKŠTOSIOS MOKYKLOS ĮKŪRIMO PROJEKTAI.....	76
Michailo Muravjovo sumanymas steigti universitetą Vilniuje.....	76
Aukštosios stačiatikių dvasinės akademijos projektas 1863–1864 m.....	88

Rusifikaciniai aukštosios mokyklos projektai 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje.....	93
„LIETUVIŠKŲ STIPENDIJŲ“ GENEZĖ.....	100
Stipendijų steigimo aplinkybės.....	100
Aleksandro Hilferdingo etnopolitinės projekcijos.....	105
Stipendijų skyrimo tvarka.....	108
XIX A. PABAIGA – XX A. PRADŽIA: VILNIAUS ŽEMĖS ŪKIO DRAUGIJOS INICIATYVA RUSIJOS „TAUTINĖS POLITIKOS“ KONTEKSTE.....	110
Rusijos „tautinė politika“ ir aukštasis mokslas XIX a. pabaigoje.....	110
Vilniaus žemės ūkio draugijos sumanymas.....	113
Valdžia ir aukštosios mokyklos steigimo Šiaurės Vakarų krašte problema.....	117
POLITINĖS TENDENCIJOS LIETUVOJE 1905–1907 M. IR VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO KONCEPCIJOS.....	124
Politinės tendencijos Lietuvoje.....	124
Lietuviškasis universitetas.....	129
Lenkiškasis universitetas.....	132
Lietuvos universitetas.....	132
Rusiškasis universitetas.....	138
1908–1914 M.: VALDŽIOS POLITIKA IR VISUOMENĖS INTERESŲ POLIARIZACIJA.....	142
Vilniaus m. dūmos iniciatyva 1907 m. pabaigoje.....	142
Visuomenės interesų poliarizacija aukštojo mokslo srityje.....	147
Rusijos „tautinė politika“ ir galimybė įkurti aukštąją mokyklą Šiaurės Vakarų krašte.....	150
VILNIUS AR KAUNAS? SOCIOKULTŪRINĖS IR IDĖJINĖS UNIVERSITETO SUKŪRIMO KAUNE PRIELAIDOS XX A. PRADŽIOJE.....	156
Lietuvių klerikalų etnokultūrinė orientacija XX a. pradžioje.....	156
Kaunas kaip etnografinės ir klerikalinės Lietuvos centras.....	160
XX a. pradžios alternatyva: Vilnius ar Kaunas	162
IŠVADOS.....	166
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	171
TRUMPINIAI.....	187
SUMMARY.....	188
STRESZCZENIE.....	199
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	210

kai bus patvirtinti naujieji universitetų nuostatai¹⁷, tačiau jau tų pačių metų vasarą Golovniną pradėjo skaičiuoti, kiek prireiks biudžeto lėšų naujam universitetui Vilniuje¹⁸. Taigi nelaukta, kol bus patvirtinti naujieji Rusijos universitetų nuostatai.

Lietuvos „baltųjų“ švietimo sistemos reformavimo programa

Šiems Nazimovo pasiūlymams dar klaidžiojant valdžios koridoriuose, tarptautinė situacija darėsi vis palankesnė „lenkų klausimui“. Prancūzijai, kaip ir anksčiau, reikėjo Rusijos paramos siekiant įtvirtinti savo pozicijas Italijoje, o Rusija be Prancūzijos paramos negalėjo tikėtis jai naudingų permainų Balkanuose. Strateginiai Rusijos tikslai Balkanuose ir būtinybė susitarti su Prancūzija, taip pat sudėtinga situacija Karalystėje privertė caro valdžią padaryti naujų nuolaidų Lenkijai. Tuo metu, kai Peterburge svarstytos nuolaidų Lenkijos Karalystėje ribos, specialus Rusijos pasiuntinys Paryžiuje Andrejus Budbergas vedė slaptas derybas su Prancūzijos vyriausybe, kurios baigėsi 1862 m. birželio mėnesį dar glaudesnio dviejų valstybių bendradarbiavimo įtvirtinimu¹⁹.

Kaip žinoma, gegužės 10 (22) d. Aleksandras II nusprendė savo brolių Konstantiną paskirti vietininku Lenkijos Karalystėje, o grafiui Wielopolskiui buvo pavesta vadovauti civilinei valdžiai. Tuo pat metu buvo priimtas sprendimas reformuoti švietimo sistemą Karalystėje. Turėjo būti atkurtas Varšuvos universitetas.

Kaip tik tomis dienomis, kai Peterburge buvo sprendžiamas nuolaidų Lenkijos Karalystėje klausimas, gegužės 8–15 d. Vilniuje susirinko apie 300 bajorų²⁰.

¹⁷ Liaudies švietimo ministro 1862 m. balandžio 25 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *ibid.*, f. 733, ap. 140, b. 17, l. 5; liaudies švietimo ministro 1862 m. balandžio 25 d. raštas einančiam finansų ministro pareigas, *ibid.*, l. 7; liaudies švietimo ministro 1862 m. balandžio 26 d. raštas vidaus reikalų ministrui, *ibid.*, f. 1282, ap. 2, b. 334, l. 141.

¹⁸ Liaudies švietimo ministro 1862 m. liepos 2 d. raštas finansų ministrui, *LVI A*, f. 567, ap. 1, b. 111, l. 91–92.

¹⁹ J. Zdrada, *Sprawa polska w okresie powstania styczniowego, Powstanie styczniowe 1863–1864. Wrzenie. Bój. Europa. Wizje*, pod red. S. Kalemki, Warszawa, 1990, s. 450.

²⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus 1862 m. gegužės 16 d. konfidencialus raštas vidaus reikalų ministrui, *RVI A*, f. 1282, ap. 1, b. 31, l. 31; С. А. Лазутка, *Революционная ситуация в Литве 1859–1862 гг.*, Москва, 1961, с. 205.

Vienų šaltinių duomenimis, čia susirinko 4²¹, kitų – 6²² vakarinių gubernijų atstovai. Pasitarimai vykdavo tai vieno, tai kito bajoro namuose²³. Šiame suvažiavime dalyvavo dauguma Lietuvos „baltųjų“ vadovų: Gieysztoras, Antanas Jeleńskis, Starzeńskis, A. Domeika, Aleksandras Oskierka ir kiti.

Vietiniams pareigūnams pats šio suvažiavimo faktas nebuvo paslaptis, tačiau vargu ar tai pasakytina apie konfidencialių pokalbių turinį. Atvykę bajorvedžiai aiškino vietiniams valdininkams, esą pagrindinė pasitarimų tema buvo žemės ūkio draugijos steigimo klausimas. Nenuostabu, kad valdininkai nelabai tikėjo tokiais paaiškinimais. Ir, kaip rodo netrukus po to prasidėję įvykiai, jie buvo teisūs.

Gieysztoro liudijimu, šiame suvažiavime Starzeńskis visus supažindino su savo laišku, įteiktu vidaus reikalų ministrui, o A. Domeika – su peticija dėl būtinumo Vilniuje atkurti universitetą, kurią parengė Krzywickis²⁴. Gegužės 23 d. įrašas E. Römerio dienoraštyje, kur jis atpasakoja A. Domeikos peticiją²⁵, liudija, kad tai yra tas pats dokumentas ar bent jau pirminis variantas to, kuris buvo paskelbtas kartu su kitais atsiliepimais dėl naujų pradinių ir vidurinių mokyklų nuostatų²⁶. Minimo dokumento aptarimas suvažiavimo metu bei

²¹ 1864 m. rugpjūčio 31 d. bajoro Antano Jeleńskio Vilniaus ypatingai tardymo komisijai duoti parodymai, *LVIA*, f. 1248, ap. 2, b. 1786, l. 105.

²² J. Gieysztor, *Pamiėtniki...*, t. 1, s. 165.

²³ 1864 m. rugpjūčio 31 d. bajoro Antano Jeleńskio parodymai, *LVIA*, f. 1248, ap. 2, b. 1786, l. 105.

²⁴ J. Gieysztor, *Pamiėtniki...*, t. 1, s. 165.

²⁵ E. Römerio dienoraštis, 1862 m. gegužės 23 d. įrašas, *MAB RS*, f. 138, b. 1777, l. 72–73.

²⁶ Соображения Виленского губернского предводителя дворянства, действительного статского советника Домейки, *Замечания на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общаго плана устройства народных училищ*, Санкт-Петербург, 1862, ч. 5, с. 505–512. A. Domeikos samprotavimai buvo paskelbti ir Krokovoje leistame konservatyvios pakraipos laikraštyje *Czas: Królewstwo Polskie, Czas*, 1862, Nr. 223. Dar kartą jis publikuotas XX a. pradžioje: И. Корнилов, *Русское дело в Северо-Западном крае. Материалы для истории Виленского учебного округа преимущественно в Муравьевскую эпоху*, Санкт-Петербург, 1901, с. XXI–XXVIII. Šį dokumentą Vilniaus gubernijos bajorvedis parašė 1862 m. balandžio 24 d.: Aleksandro Domeikos 1862 m. liepos 31 d. laiškas broliui Ignui, *LBP*, Adomo Mickevičiaus muziejus, signatūros Nr. 1018, lapai nenumeruoti. Kai remsimės šiuo dokumentu, tada nurodysime publikuotą variantą.

iš karto po to vykę Lietuvos „baltųjų“ veiksmai liudijo, kad tuo metu konservatyvusis bajorijos sparnas prioritetą teikė švietimo sistemos reorganizavimui, pritaikant jį tradicinio elito poreikiams.

Taip pat rūpintasi gauti leidimą periodiniam leidiniui lenkų kalba „Przegład Rolniczy“, tačiau tam pasipriešino Vilniaus generalgubernatorius nurodymas, kad toks leidinys gali platinti lenkiškumą žemutiniuose socialiniuose sluoksniuose, be to, Nazimovui nepatiko, kad leidimo prašė Starzeńskis. Tokio prašymo patenkinimas, generalgubernatoriaus nuomone, dar labiau pakeltų jo autoritetą visuomenėje ir patvirtintų opinią, esą Starzeńskis labai įtakingas vyriausybinuose sluoksniuose. O tai Nazimovui buvo visiškai nepriimtina²⁷.

Tuoj po suvažiavimo, gegužės 19 d., Minsko gubernijos bajorvedis Łappa nusiuntė savo reikalavimus dėl švietimo sistemos pertvarkymo Lietuvoje liaudies švietimo ministrui Golovninui²⁸. Matyt, nesuklystume spėdami, kad Minsko gubernijos bajorvedis suderino šį savo žingsnį su kitais „baltųjų“ lyderiais. Tiek Minsko, tiek Vilniaus gubernijų bajorvedžių reikalavimai švietimo srityje, palyginti juos su kitų Lietuvos socialinio elito veikėjų pasiūlymais, leidžia teigti, kad Łappos ir A. Domeikos valdžiai įteikti reikalavimai atspindėjo bent jau didesnės dalies konservatyviosios bajorijos nuotaikas.

A. Domeika Rusijos imperijoje aptinka tris civilizacijas: Didžiarusiškąją (stačiatikiškąją), Baltvokiškąją (protestantiškąją) ir Lietuviškai lenkiškąją (katalikiškąją)²⁹. Taip akcentuojant Lietuvos ir Lenkijos civilizacinį bendrumą, siekta labai aiškių tikslų: reikalauti atskirų statutų tiek pradinėms bei vidurinėms mokykloms, tiek geidžiamam universitetui. Tą mintį

²⁷ Vilniaus generalgubernatoriaus 1862 m. gegužės 31 d. raštas liaudies švietimo ministrui, *RVA*, f. 773, ap. 1, b. 121, l. 3–4.

²⁸ Minsko gubernijos bajorvedžio Łappos 1862 m. gegužės 19 d. raštas liaudies švietimo ministrui, *ibid.*, f. 733, ap. 140, b. 17, l. 26–33. Šio dokumento kopiją yra daugelyje archyvų: *ibid.*, f. 567, ap. 1, b. 111, l. 80–86. Jis buvo publikuotas: *Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 гг. в пределах Северо-Западного края*. ч. 1: *Переписка по политическим делам гражданского управления с 1 января 1862 по май 1863 г.*, составил А. И. Миловидов (*Виленский временник*, kn. 6), Вильна, 1913, с. 70–74; E. Aleksandravičius, *Bandymai atgaivinti*, *op. cit.*, p. 151–152.

²⁹ *Соображения Виленского губернского предводителя дворянства, действительного статского советника Домейки*, *op. cit.*, с. 509.

deklaravo ir Kirkoras³⁰, ir VAK viceprezidentas Balińskis³¹. Galima būtų kelti hipotezę, kad Łappos raštas tiesiogiai susijęs su tuo metu rengta universitetų reforma. Yra žinoma, kad 1862 m. pradžioje liaudies švietimo ministras nusiuntė naująjį projektą ir kai kuriems bajorvedžiams³².

Reikalaujamos aukštosios mokyklos prototipas turėjęs būti XIX a. pirmosios pusės Vilniaus universitetas³³. Be to, kaip rašė A. Domeika, bajorija per trijų šimtmečių laikotarpį paaukojo daug pinigų edukaciniam fondui, kurio lėšos ir šiandien naudojamos VŠA reikalams³⁴. Visi šie argumentai turėjo įtikinti valdžią, kad atkurtasis Vilniaus universitetas turi tarnauti „lenkiškos“ civilizacijos reikalams. Vidurinėse mokyklose ir universitete dėstomoji kalba turinti būti lenkų³⁵.

Łappa taip pat reikalauja prie kai kurių gimnazijų steigti realines bei agronomijos mokyklas su pavyzdinėmis fermomis³⁶. Pastarosios reikalingos „praktiniam mokytų agronomų rengimui, kurių trūkumas mūsų krašte gana jaučiamas; tokiose mokyklose mūsų valstiečiai pasišvenčiantys vien ūkiui,

³⁰ [Замечания] Редактора Виленского Вестника Киркора, *Замечания на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ*, Санкт-Петербург, 1862, ч. 2, с. 453.

³¹ [Замечания] Вицепредседателя Виленской археологической комиссии М. Баллинского, *ibid.*, с. 442.

³² Р. Г. Эймонтова, *Революционная ситуация и подготовка университетской реформы в России, Революционная ситуация в России в 1859–1861 гг.*, Москва, 1974, с. 72. Tiesa, A. Domeika teigė, kad iš gubernijos bajorvedžių jo vienintelio buvo paprašyta pareikšti nuomonę apie švietimo reformą: Aleksandro Domeikos 1862 m. liepos 31 d. laiškas broliui Ignui, *LBP*, Adomo Mickevičiaus muziejus, signatūros Nr. 1018, lapai nenumeruoti. Gali būti, kad kiti Lietuvos gubernijų bajorvedžiai nebuvo informuoti, o apie kitas gubernijas Domeika nieko nežinojo, todėl taip ir teigė.

³³ Minsko gubernijos bajorvedžio Łappos 1862 m. gegužės 19 d. raštas liaudies švietimo ministrui, *op. cit.*, с. 71.

³⁴ *Соображения Виленского губернского предводителя дворянства, действительного статского советника Домейки*, *op. cit.*, с. 509.

³⁵ Minsko gubernijos bajorvedžio Łappos 1862 m. gegužės 19 d. raštas liaudies švietimo ministrui, *op. cit.*, с. 71; [Замечания] Редактора Виленского Вестника Киркора, *op. cit.*, с. 453; Vilniaus apskrities bajorų peticija be datos, *LVI*A, f. 1135, ap. 4, b. 372, l. 82–84.

³⁶ Minsko gubernijos bajorvedžio Łappos 1862 m. gegužės 19 d. raštas liaudies švietimo ministrui, *op. cit.*, с. 71.

galėtų susipažinti su svarbiausiu mokslu <...>, į kuri remiasi mūsų materialinė butis“³⁷. Čia, panašiai kaip minėtame 1858 m. dalies Vilniaus gubernijos bajorų pasiūlyme, projektuojamos atskiriems visuomenės luomams skirtingos mokymo įstaigos, būtinos skirtingoms funkcijoms atlikti.

Dėl dėstomosios kalbos pradinėse mokyklose Lietuvos socialinio elito atstovai nebuvo vieningi. Dalis siūlė mokyti gimtąja kalba, taigi ir lietuvių³⁸, tuo tarpu kiti, ypač iš baltarusiškų žemių, pasisakė, kad visuose mokymo lygiuose mokymas vyktų tik lenkų kalba³⁹.

Visi šie pertvarkymai, anot A. Domeikos, turėjo implikuoti visos švietimo sistemos perėjimą į socialinio elito kontrolę, kurią turėjo vykdyti valdžios skiriamas švietimo apygardos globėjas (jį vyriausybė galėtų parinkti tik iš bajorijos siūlomų kandidatų) bei iš tradicinio elito deleguojamų narių sudaryta speciali taryba prie globėjo⁴⁰.

Tiek Łappos, tiek A. Domeikos, tiek kitų minėtų Lietuvos visuomenės veikėjų pasiūlymuose galima aiškiai įžvelgti bandymą modernėjančios socialinės struktūros akivaizdoje išsaugoti dominavimą krašte. Kita vertus, čia ryškėjo kova dėl valstiečių. Tokia Lietuvos švietimo sistemos reorganizacija faktiškai turėjo baigtis edukacinės sistemos perėjimu valdančiojo luomo kontrolei⁴¹. Łappa taip pat konstatuoja jaunosios kartos išsilavinimo nuosmukį⁴². To laikotarpio valdžios susirašinėjimuose dažnai būdavo fiksuojamas priežastinis ryšys tarp žemo išsilavinimo lygio ir revoliucinės propagandos sėkmės. Taigi ir Łappa bandė piršti mintį, kad švietimo sistema krašto socialinio elito rankose būsianti naudinga valdžiai – tai garantuos jaunimo švietimą konservatizmo dvasia. Šiame kontekste dažnai prisimenama situacija Pabaltijo gubernijose, kuriose dominavo baltvokiečiai. Būtent Dorpato (vėliau – Jurjevo, dabar – Tartu) universiteto studentai 1861 m. neramumų metu neįsivėlė į šiuos įvykius. Valdžiai čia peršama mintis, kad kooperacija su „pakraščiu“ socialiniu elitu

³⁷ Ibid.

³⁸ Соображения Виленского губернского предводителя дворянства, действительного статского советника Домейки, op. cit., c. 509.

³⁹ A. Kulakauskas, *Pradžios mokykla...*, l. 68.

⁴⁰ Соображения Виленского губернского предводителя дворянства, действительного статского советника Домейки, op. cit., c. 510.

⁴¹ Łappa tiesiai reikalavo: „Suteikti visišką liaudies švietimo laisvę“: Minsko gubernijos bajorvedžio Łappos 1862 m. gegužės 19 d. raštas liaudies švietimo ministru, op. cit., c. 74.

⁴² Ibid, c. 72.

gali garantuoti ramybę ten esančiose ar numatomose įsteigti aukštosiose mokyklose. Kaip įprasta tokiais atvejais, liaudies švietimo ministras persiuntė Łappos raštą į Vilnių⁴³.

Vilniaus generalgubernatoriaus „tautinės politikos“ receptai 1862 m. vasarą

Nazimovas, susipažinęs su Łappos pasiūlymais, pareiškė, kad jei toks prašymas būtų atėjęs iš didžiarusiškų gubernijų, tai nebūtų jokių abejonių dėl jo nuoširdumo⁴⁴. Tuo tarpu Lietuvos bajorija yra ne vietinės kilmės, taigi ir civilizaciniai pasiekimai šiame krašte, pasak Nazimovo, yra atneštiniai. Tačiau labiausiai generalgubernatorių baugina tai, kad „lenkų“ bajorija daro įtaką liaudžiai.

Vis dėlto kai kurie Łappos peticijos punktai, Nazimovo nuomone, yra svarstylini. Universitetą steigti būtina, tačiau ši mokymo įstaiga negali būti lenkiška. Neprieštaravo Nazimovas ir dėl realinių bei specialiųjų mokyklų steigimo krašte.

VŠA globėjas Aleksandras Širinskis-Šichmatovas savo atsakyme, kuriuo jis faktiškai tik papildė generalgubernatoriaus samprotavimus, labai griežtai pasisakė prieš lenkų kalbos, kaip dėstomosios, įvedimą į mokyklas⁴⁵. Širinskis-Šichmatovas reikalavime dėstyti gimnazijose lenkų kalba aiškiai išvelgė vieną implikaciją: jeigu ši kalba būtų įvesta mokyklose, tai nebūtų jokio pagrindo atsisakyti jos įvedimo teismuose ir administracijoje. VŠA globėjas nurodo ir valdžios socialinę atramą, tiesa, tik potencialią: „Liaudis (narod) bunda iš amžiais trukusio miego, jaučia, kad lenkai nėra jos draugai“. Todėl dabar, jo nuomone, reikia rūpintis liaudies mokyklų plėtimu ir stačiatikių dvasininkų įtakos stiprinimu.

Šis susidūrimas su krašto bajorijos reikalavimais, atrodo, kaip reikiant įbaugino vietinę valdžią. Dar tą pačią 1862 m. vasarą Nazimovas pasiūlė

⁴³ Liaudies švietimo ministro 1862 m. birželio 7 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, liaudies švietimo ministro 1862 m. birželio 7 d. raštas VŠA globėjui, *RVIA*, f. 733, ap. 140, b. 17, l. 35, 36.

⁴⁴ Vilniaus generalgubernatoriaus 1862 m. birželio 26 d. konfidencialus raštas liaudies švietimo ministrui, *ibid.*, l. 47; šio dokumento kopija: *LBP*, signatūros Nr. 545, l. 1275–1277.

⁴⁵ VŠA globėjo 1862 m. birželio 26 d. slapta raštas liaudies švietimo ministrui, *RVIA*, f. 733, ap. 140, b. 17, l. 45.